

RECENSIES

directeur van de GGD, de directeur van de woningdienst, chef bureau zeden- en kinderpolitie, secretaris van de armenraad, directeur van de afdeling onderwijs en het hoofd bureau beroepskeuze.

Het oordeel over dit boek kan tenslotte, het is al vermeld, dan ook slechts negatief zijn. Dit is des te meer te betreuren, daar het om een buitengewoon interessant onderwerp ging, terwijl rijk archiefmateriaal voorhanden was.

P. de Rooy

H. Verbeet, '*... Die langs de straat slenteren en niets doen*'. *Verplichte tewerkstelling te Maastricht 1936-1954* (Werk en werkloosheid in Maastricht 1930-1950 I; Utrecht: Letterenwinkel, Groningen: Geschiedeniswinkel, 1988, vii + 163 blz., ISBN 90 72409 01 9); H. Kleinjan, *Herstel of vernieuwing? Continuïteit en discontinuïteit in de Maastrichtse vakbeweging 1930-1950* (*Idem* II; Utrecht: Letterenwinkel, Groningen: Geschiedeniswinkel, 1988, 190 blz., ISBN 90 72409 02 7); I. Jeunhomme, '*Veer kinne doen wat veer wille, veer blieve toch de asocialen*'. *Onmaatschappelijkheidsbestrijding en heropvoeding in Maastricht, 1945-1963* (*Idem* III; Utrecht: Letterenwinkel, Groningen: Geschiedeniswinkel, 1988, 170 blz., ISBN 90 72409 03 5); A. van der Stel, *Gezondheidstoestand te Maastricht 1930-1950. Krisis, bezetting, wederopbouw* (*Idem* IV; Utrecht: Letterenwinkel, Groningen: Geschiedeniswinkel, 1989, 103 blz., ISBN 90 72409 04 3); P. P. Jansen, e. a., *Van beschermelingen tot actief deelnemende jongeren. Continue pedagogische vernieuwing in jeugdzorg en vormingswerk in Maastricht 1935-1955* (*Idem* V; Utrecht: Letterenwinkel, Groningen: Geschiedeniswinkel, 1989, 178 blz., ISBN 90 72409 05 1); J. Egberts, *Zelfwerkzaamheid als vormingsmethode voor werkende jongeren. Katholieke arbeidersjeugdbeweging in Maastricht 1930-1950* (*Idem* VI; Utrecht: Letterenwinkel, Groningen: Geschiedeniswinkel, 1990, 178 blz., ISBN 90 72409 06 x).

Verbeet, '*... Die langs de straat slenteren en niets doen*' is de eerste publikatie van een naar opzet zevendelige reeks over werk en werkloosheid in Maastricht tussen 1930 en 1950. Het initiatief hiertoe ging uit van de werkgroep Geschiedenis arbeidersbeweging Limburg, die, na zich een tijdlang te hebben beziggehouden met de geschiedenis van Maastricht in de crisisjaren, nu wenste over te gaan naar een volgende periode. Daarbij wilde men vooral aansluiten bij de bekende discussie over de vraag in welke mate de oorlogsjaren een scherp breukpunt vormden, bijvoorbeeld in de sociale verhoudingen. De letterenwinkel Utrecht en de geschiedeniswinkel Groningen hebben vervolgens bemiddeld in het aantrekken van een aantal doctoraal-studenten en pas afgestudeerden om enige facetten van dit probleem, toegespitst op de ontwikkelingen in Maastricht, uit te werken. Het eerste resultaat van dit programma is de publikatie van de scriptie van Honoré Verbeet over de verplichte tewerkstelling: werkverschaffing, werkverruiming, arbeidsinzet en DUW-arbeid. Waren dit allemaal verschillende termen voor eenzelfde verschijnsel?

Het onderzoek was niet eenvoudig. Het archief van het gemeentelijk bureau voor werklozenzorg en steun is verloren gegaan, de opgaven van het gewestelijk arbeidsbureau in de oorlog klopten niet (om de Duitsers te misleiden) en zeer veel stukken (met name op provinciaal niveau en van de inspectie werkverschaffing en DUW) zijn waarschijnlijk vernietigd. Met des te meer waardering kan men kennismaken van de resultaten die desondanks bijeen zijn gebracht.

De werkloosheid in Maastricht was aanvankelijk zeer laag (in 1930 1,6% van de beroepsbevolking) maar groeide daarna snel en bleef dat doen tot 1938 (16,3% van de beroepsbevolking,

dat wil zeggen 4500 mensen). Daarna daalde het: na 1941 zou, ondanks incidentele problematische jaren, het werkloosheidspercentage nooit hoger worden dan 4%. Naast steunverlening werd, zoals bekend, door de overheid tewerkstelling voor de werklozen nagestreefd. Verbeet geeft een helder overzicht van dit beleid, met name wat betreft het gemeentelijk aandeel daarin. Opmerkelijk is het instorten van de werkverschaffing in 1936, toen Romme zelf langs moest komen om deze weer op peil te krijgen. De redenen waarom dit zo terugliep worden in dit boekje overigens niet gegeven. Gewezen wordt wel op het falen van een wethouder, maar over diens handelen en de politieke context waarin dat plaats vond, wordt zo weinig vermeld dat dit niet te beoordelen valt. De eindconclusie is dat er in de doelstelling, opzet en werkwijze van de verplichte tewerkstelling sinds 1936 voortdurend geleidelijke veranderingen plaats vonden. Alleen de arbeidsinzet kan als een discontinuïteit worden gezien, al was het alleen al omdat niet alleen werklozen, maar ook werkenden door de Duitsers verplicht werden in Duitsland te gaan werken.

Uitgangspunt van Kleinjan, *Herstel of vernieuwing?* was de vraag of ook in Maastricht de arbeidersorganisaties bereid waren hun verlangens te matigen, ter wille van de wederopbouw en of dit een breuk was met het verleden dan wel, onder invloed van de oorlog, een nieuw begin. Een poging om dit te beantwoorden aan de hand van verschillende bedrijfsarchieven mislukte, deels omdat de beschikbare archieven volgens Kleinjan betrekking hadden op 'kleinere — en dus minder representatieve en minder interessante — bedrijven', deels omdat de grotere bedrijven, met name de Koninklijke Nederlandse papierfabriek, hun archieven niet beschikbaar stelden. Dit is niet in alle opzichten een bevredigende opmerking. De vraag blijft in welke mate deze pogingen voldoende hardnekkig zijn doorgezet. Dit klemt te meer, daar deze publikatie nu niet veel meer bevat dan een niet onaardig, maar toch vrij vlak en algemeen verhaal over de ontwikkeling van de vakbeweging. Deze zwakke kant wordt nog versterkt doordat relatief zeer veel ruimte besteed wordt aan algemene sociaal-economische ontwikkelingen in Nederland, waar het onderwerp meer gediend zou zijn met beschouwingen over de specifieke ontwikkeling van de vakbeweging in Maastricht.

De kern van de analyse ligt in de constatering dat de Maastrichtse vakbeweging (zowel RKWV/KAB als NVV) verre van strijdbaar was. Noch de achtergronden daarvan, noch het onmiddellijke gevolg worden voldoende helder uiteengezet met een zinnetje als: 'Door haar legitimeringsdrang tegenover de ondernemers verloor ze voeling met wat er onder de arbeiders leefde'. Tenzij men in dat opzicht het grote maar kortstondige succes van de Eenheidsvakbeweging een afdoende bewijs voor beide beweringen wenst te beschouwen, zoals Kleinjan lijkt te doen.

Het zal geen verwondering wekken dat in deze publikatie geconcludeerd wordt dat er sprake is van een grote continuïteit in de arbeidsverhoudingen in de onderzochte periode. Slechts in zeer beperkte mate was er sprake van 'vernieuwing' in 1944/1945. Voor een deel was de EVB/EVC het bewijs van een veranderende houding van arbeiders, maar door eendrachtige samenwerking van 'erkende' vakbeweging en werkgevers werd dit om zeep geholpen. Daarnaast was er sprake van een opmerkelijke samenwerking van werkgevers in een fabrikantenkring, maar deze ging als een nachtkaars uit zodra de belangrijkste problemen van economisch herstel waren opgelost.

Zowel wat onderwerp als periodisering betreft valt ' *Veer kinne doen wat veer wille, veer blieve toch de asocialen*' van mevrouw Jeunhomme wat uit de serie over 'werk en werkloosheid in Maastricht 1930-1950'. Dat neemt niet weg dat de redactie terecht niet zwaar heeft getild aan

dit soort formele overwegingen, want het is waarschijnlijk een van de aardigste publikaties in de hele reeks.

Omrankt met zwaarwichtige beschouwingen over Foucault, wordt een buitengewoon helder verhaal geschreven over de manier waarop Maastricht na 1945 de sanering van de verkrotte binnenstad aanpakte. Wat de 'rehabilitatie van de cultuur-historische waarde' van het Stokstraatkwartier genoemd werd, bleek het verwijderen te impliceren van de bewoners. De manier waarop dit diende te gebeuren werd zeer wetenschappelijk aangepakt. Een grootscheeps onderzoek, onder leiding van P. H. M. Litjens, bepaalde de mate van (on)maatschappelijkheid van de verschillende gezinnen, die voor het overgrote merendeel terecht kwamen in specifieke wijken, de Ravelijn en (delen van) het Wittevrouwenveld. Voor zover het bronnenmateriaal het toelaat, wordt deze hele operatie zorgvuldig gereconstrueerd. Jammer is dat de onderzoekster, op grond van tijdgebrek, niet kon overgaan tot uitvoerig interviewen van de betrokkenen. Desalniettemin lukt het haar een beeld te schetsen van het leven in deze wijken, mede door nader in te gaan op het werk van de gezinsverzorgsters. Te betreuren valt dat Jeunhomme haar tekst kennelijk had afgesloten voordat ze kennis kon nemen van de dissertatie van A. Dercksen en L. Verplancke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970*, uit 1987, althans alleen verwijst naar de bekende *Vrij Nederland* bijlage van 9-2-1985 van deze auteurs. Dat zou een vergelijking tussen het landelijke beleid en dat van de gemeente Maastricht mogelijk hebben gemaakt. Te hopen valt slechts dat ze in staat is de belofte uit haar voorwoord, om met dit onderzoek door te gaan, waar te maken.

In de voorbeeldige scriptie van Van der Stel wordt nagegaan welke invloed crisis en oorlog had op de algemene gezondheidstoestand van de (arbeiders)bevolking van Maastricht en het gemeentelijk beleid ten aanzien van de volksgezondheid.

In een zeer economisch proza wordt het volgende aannemelijk gemaakt. Vanaf de eeuwwisseling daalde het sterftecijfer en verbeterde de algemene gezondheidssituatie in Maastricht, maar er bestond nog een aanzienlijke achterstand op de rest van Nederland: pas in 1949 lag het algemene sterftecijfer er op hetzelfde niveau als het landelijke. Als men echter de cijfers differentieert, blijkt dat Maastricht aan het eind van de jaren dertig een voorsprong had in het terugdringen van sterfte ten gevolge van ziekten aan de ademhalingsorganen en ook vorderde in de tbc-bestrijding, maar nog een grote achterstand had op het gebied van de zuigelingensterfte en sterfte aan infectieziekten. In de jaren veertig zal de sterfte aan infectieziekten zich zeer gunstig ontwikkelen, zij het dat op andere terreinen, met name de zuigelingensterfte, de ontwikkeling achterblijft. In het algemeen ontwikkelde de gezondheidsituatie in de jaren dertig en veertig zich dus niet onredelijk, dat wil zeggen dat in die jaren een grote achterstand werd ingelopen, ook al vertraagden crisis en oorlog uiteraard deze inhaalrace.

De gemeente voerde wel een krap beleid inzake de uitgaven die in rechtstreeks verband stonden met de gezondheidszorg, maar bezuinigde niet dramatisch. De oorlog bracht paradoxaal genoeg zowel een verslechtering van de gezondheid, alsook een verbetering van de steun en de sociale wetgeving (Kinderbijslagwet en Ziekenfondsbesluit), waardoor de sociale ongelijkheid die tot dan toe de gezondheid zo sterk had bepaald, afnam.

Deze korte samenvatting doet nauwelijks recht aan het genuanceerde betoog van Van der Stel. Het geheel is gebaseerd op intelligent onderzoek, aangevuld met voortreffelijke samenvattingen van de relevante sociale ontwikkelingen. Tot nu toe is dit kwalitatief de beste bijdrage aan de reeks *Werk en werkloosheid in Maastricht*.

Aanvankelijk was het basisidee voor *Van beschermelingen tot actief deelnemende jongeren* het maken van een vergelijking tussen de vooroorlogse patronaten en het naoorlogse Mater Amabilis en Pater Fortis werk in Maastricht. Beide werksoorten waren bedoeld voor de sociaal achtergestelde jeugd; een vergelijking zou dus interessante gegevens kunnen opleveren over de veranderingen in denkbeelden, organisatie en interesse van de 'doelgroepen'. Helaas bleek het archiefonderzoek voor het eerste deel zo tijdrovend, dat men zich beperkte tot de patronaten voor de allerarmsten : het Sint Agnes patronaat voor meisjes (in 1915 begonnen als zondagschool, na 1930 ondergebracht bij de katholieke jeugd vereniging en na de oorlog zich ontwikkelend tot een modern club- en buurthuis) en het Sint Franciscus patronaat voor jongens (in 1919 opgericht als plaatselijke variant van het Sint Fideliswerk in Breda en in 1954 opgeheven). Van deze beide patronaten wordt een aardig overzicht gegeven, waarbij met name opvalt hoe men het werk rond 1930 moest reorganiseren (minder schools, meer amusement) om nog enige aantrekkingskracht te blijven uitoefenen. Het daaropvolgende deel over de Mater Amabilis en Pater Fortisscholen biedt weliswaar een beknopt overzicht, maar is voor een goed deel al bekend uit eerdere publikaties van één van de auteurs, H. Vossen (die daar bovendien een dissertatie over voorbereidt). In dit gedeelte sluiten de auteurs aan bij de visie van Stuurman over de jaren vijftig: daarin broeide meer dan aanvankelijk gedacht. Het geheel wordt omgeven met een algemene inleiding over de ontwikkeling van de jeugdzorg (voor een deel bekend uit de dissertatie van Lunenberg, *Geluk door geestelijke groei* (Zwolle, 1988) en een reeds eerder gepubliceerde beschouwing over de bruikbaarheid van het concept 'het beschavingsoffensief).

Door de wat brokkelige presentatie, de opname van reeds bekende stukken en het soms niet in alle opzichten heldere taalgebruik, stelt dit deeltje toch wat teleur. Maar zeker de gedeelten over de patronaten onder de allerarmsten bieden een aardig overzicht van deze werkvorm.

In J. Egberts, *Zelfwerkzaamheid als vormingsmethode voor werkende jongeren* gaat het vooral om de Jonge Werkman, die in 1930 in Maastricht werd (her)opgericht en de omvorming daarvan, na de oorlog, in de katholieke arbeiders jeugd (KAJ).

Het is een weinig pretentieuze scriptie. Zo opent het eerste hoofdstuk wel met een buiging naar 'de' jeugd- en generatiesociologie, maar dat blijkt beperkt te zijn tot een samenvatting van de theorie van Eisenstadt uit de tweede hand. Evenmin worden de resultaten van het onderzoek expliciet vergeleken met de bekende studie van J. Peet over de werkende jongeren in Nederland tussen 1944 en 1969 ('Het uur van de arbeidersjeugd', 1987). Ondanks deze onhandigheden is het een aardige publikatie, vooral omdat vrij systematisch wordt ingegaan op de activiteiten van JW en KAJ. Veel studies over jongerenorganisaties beperken zich immers tot een analyse van de bedoelingen van oprichters en voorlieden en laten daarmee enigszins in het midden wat er nu eigenlijk gebeurde, zodat ook maar weinig gezegd kan worden over het effect van de fraaie intenties. Egberts heeft, door hier juist wel op te letten, een aardig overzicht van deze verenigingen geschreven, met opmerkelijke zinnestukjes als: 'Ook actuele onderwerpen kwamen aan bod, zoals het communisme, het nationaal-socialisme en het huwelijk'. (46) Met enige regelmaat blijkt ook uit zijn verhaal hoe belangrijk de sociale cohesie was, die vooral bereikt werd door de jongens niet als het ware klassikaal te beleren, maar door hen in kleine groepen te laten optrekken (de grote vondst van Baden-Powell, die geleidelijk in iedere jongerenorganisatie zou doordringen). In die zin was de AJC bijvoorbeeld geen werkelijke bedreiging: 'we kenden ze niet'.

De oorlog had geen grote veranderingen tot gevolg in opzet en werkwijze van de verenigingen. De JW was alleen veel duidelijker gericht op het binden en opleiden van mogelijk kader voor

RECENSIES

het katholieke verenigingsleven. De KAJ was meer open en toegankelijk en bood daardoor tendentieel ook meer mogelijkheden voor zelfontplooiing. Zoals bekend zou dat in de jaren zestig nog verrassende vormen aannemen.

De gehele reeks tot nu toe overziende valt te constateren dat de kwaliteit wisselend is. Sommige bijdragen blijven nog erg steken in het scriptie-niveau. Een wat strengere redactionele hand had hier niet misstaan. Dat zou wellicht ook hebben kunnen leiden tot een wat soepeler coördinatie tussen de afzonderlijke delen: er wordt met enige regelmaat opnieuw een schets gegeven van de sociaal-economische ontwikkeling van Maastricht of een overzicht van de opkomst van jeugdzorg en jeugdbeweging. Daar staat uiteraard tegenover dat ieder deeltje apart gelezen kan worden. Verheugend is verder dat men niet is blijven steken bij 'werk en werkloosheid', maar dat — de algemene ontwikkeling in de sociale geschiedenis volgend — een veel breder scala aan onderwerpen aan bod is gekomen.

Dan is er nog de vraag, in welke mate hiermee nu een bijdrage is geleverd aan het debat over continuïteit en verandering. De auteurs doen hun best de gegevens en conclusies te presenteren op een schema van herstel en vernieuwing, voortzetting en verandering, maar het blijft in het algemeen zeer gewrongen. De meest gekozen oplossing is juist de bewering, dat traditionaliteit en moderniteit, herstel en vernieuwing, continuïteit en discontinuïteit door elkaar heenlopen en eigenlijk onontwarbaar zijn. Met veel belangstelling wachten we echter het zevende en afsluitende deel af, waarin op dit punt een meer samenvattende beschouwing is aangekondigd. Het voorlopig oordeel moet in ieder geval zijn dat dit omvangrijke initiatief met veel waardering kan worden begroet.

P. de Rooy

Overdrukken

Artikelen betreffende de geschiedenis der Nederlanden die verschijnen in buitenlandse bundels en tijdschriften ontsnappen helaas gemakkelijk aan de aandacht. De redactie van de BMGN stelt het daarom bijzonder op prijs indien auteurs van dergelijke artikelen een overdrukje zouden willen sturen naar het redactiesecretariaat, postbus 90406, 2509 LK Den Haag.

Breukvlak in Nederland?

W. F. B. MELCHING en J. TALSMA

Het laatste decennium van de twintigste eeuw is aangebroken. Niet alleen de nieuwe eeuw, ook een nieuw tijdvak in de wereldgeschiedenis kondigt zich aan. Dat de wereld na het einde van de Koude Oorlog niet meer dezelfde zal zijn, lijkt een zekerheid. Dit is een van de weinige 'zekerheden' in een tijd waarin hoop en vrees, optimisme en pessimisme elkaar voortdurend afwisselen. Het is niet verwonderlijk dat dezer dagen regelmatig teruggeblikt wordt naar het *fin-de-siècle*. Deze aanduiding voor het einde van de negentiende eeuw verwijst immers naar een geheel van historische ontwikkelingen dat, althans op het eerste gezicht, een aantal treffende overeenkomsten vertoont met de hedendaagse geschiedenis.

Vakhistorici hebben de actualiteit niet nodig als legitimatie voor hun belangstelling voor welke historische periode dan ook. Toch tonen ook zij regelmatig niet ongevoelig te zijn voor de vraag naar aan de actualiteit gerelateerde historische beschouwingen, zeker wanneer zij in georganiseerd verband optreden. Een voorbeeld hiervan is, dat in 1990 nagenoeg gelijktijdig, maar onafhankelijk van elkaar een tweetal symposia werd georganiseerd waarin ongeveer dezelfde vraagstelling centraal stond. Voor het Nederlands Historisch Genootschap werd op 19 oktober 1990 een aantal voordrachten gehouden onder de gemeenschappelijke noemer 'Het *fin-de-siècle* in Nederland'. Kort daarna, op 7 december 1990, bogen zich enkele andere sprekers over de vraag of Nederland zijn eigen 'Breukvlak' gekend heeft¹. Een keuze uit de tijdens beide symposia gehouden voordrachten is in dit themanummer van de *Bijdragen* bijeengebracht.

De begrippen *fin-de-siècle* en breukvlak zijn beide geen neutrale chronologische aanduidingen. Van de twee lijkt het bereik van de term *fin-de-siècle* wat smaller. Reeds in de jaren waarop de uitdrukking betrekking heeft, werd zij gebruikt in samenhang met de veronderstelde decadentie van dat tijdvak. Dit opmerkelijke blijk van historisch besef is ook door Romein gesignaleerd. Hij leidde daaruit reeds af, 'dat er destijds bijzondere redenen waren die tot opmaken van het bestek noopten'². Het *Breukvlak* is echter niet een boek dat slechts over decadentie gaat. In zijn beschrijving van het alomvattende transformatieproces dat zich op het breukvlak van beide eeuwen afspeelde, bracht de schrijver het verval en de ondergang van 'het oude' steeds onmiddellijk in — een volgens hem dialectisch — verband met de opkomst van 'het nieuwe'. Maar niet alleen qua emotionele kleur is het bereik van het concept *fin-de-siècle* beperkter. Behalve als een toepassing van zijn theoretische opvattingen over

1 Dit symposium werd georganiseerd door de vakgroep Nieuwe en theoretische geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam in samenwerking met het AIO-netwerk Geschiedenis van kunst en cultuur. De titel van dit symposium werd uiteraard ontleend aan: J. Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen* (2 dln.; Leiden-Amsterdam, 1967).

2 Romein, *Breukvlak*, I, 36.